10 2017

# "Dome, strani dome"

**Jana Dolečki**

U uzavreloj atmosferi austrijske političke sezone 2016., obilježene skandalima vezanim za predsjedničke izbore s nikad opskurnije izborenim dvostrukim produžecima, raznovrsnim se prigodnim manifestacijama, izložbama, konferencijama i drugim dešavanjima državničkog ali i nezavisnog karaktera obilježava 50. godišnjica potpisivanja sporazuma o angažiranju radne snage s područja SFRJ na privremenom radu u Austriji. Temi kojoj službena Austrija poslovično i izvan prigodnih datuma ne pridaje kritički konkretnog javnog značaja i koja je manje-više prepuštena inicijativi samoosvještenije austrijske migracije i pridruženih simpatizera mahom akademske provenijencije,[1] ove je godine u pozadini navedenih političkih previranja i akutne migracijske krize pridana dodatna referencijalna vrijednost koja ju je na neki način *na preskok* izvukla iz historijskog konteksta i upisala u aktualnost – bilo da je eksplicitno objašnjava ili glasno prešućuje. Tijekom spomenute obljetničke godine gasterbajteri su tako u službenom javnom diskursu najčešće spominjani isključivo kao model *uspješne integracije* migranata: "Jako je važno da su druga i treća generacija migranata iz bivše Jugoslavije dobro integrirani u austrijsko društvo. Primjer ljudi iz bivše Jugoslavije pokazuje da integracija može uspjeti, ali i da je za nju potrebno mnogo vremena, čak i više od jedne generacije“[2], izjavio je prošle godine tadašnji austrijski ministar vanjskih poslova i integracija Sebastian Kurz, zaboravivši napomenuti u okviru kakvih se to preciznih kriterija integracija

dijeli na dobru i lošu. Objašnjenje, međutim, treba tražiti u tajmingu – u trenutku kad spomenuti ministar predlaže regulaciju migrantske krize prema australskom modelu ili kažnjava "integracijsku nevoljkost" ("Integrationsunwilligkeit") školskih učenika sa po 1000 Eura kazne, jugoslavenski su migranti izvučeni iz prašnjavog ormara austrijskih socijalnih čuda ne bi li ih se sa svih strana svojatalo kao društveni eksperiment koji se eto prigodno, upravo uslijed izborne godine i kontroverznih migracijskih politika, slavi kao uspjeh nacionalne politike. Svaka veća i ozbiljnija stranka (osim radikalno desnog FPÖ-a čije nesudjelovanje u trendu ne treba posebno objašnjavati), svaki državni ured ili agencija koja u svojem akronimu nosi integraciju, manjinu ili oboje, kroz godinu je organizirala vlastitu proslavu obljetnice potpisivanja Sporazuma sa predvidljivim sižeom – red službene govorancije, red zabavnog programa manjinskog karaktera, red balkanskih specijaliteta s otvorenim bifeom.

Slaveći uspjeh austrijskog modela integracije koja se evo odvija već nekoliko generacija (u službenom diskursu migracija se još uvijek reda po brojevima generacija («prva», «druga», itd) kao da nikada neće prestati biti definirana prezimenom svoga djeda ili bake), službeni modeli obilježavanja jubileja potpuno su zanemarili činjenicu da se ta višegeneracijska integracija i transformacija privremenog u stalno radništvo temeljila na uputama države i dokumentima u čijem se sprovođenju *na terenu* promicala upravo privremenost kao prioritet. Drugim riječima, ostanak radnika u gostima nije bio planiran projekcijom službene vlasti, on se jednostavno dogodio mimo nje. O tome svjedoči i sam tekst Sporazuma iz 1966. nastao po uzoru na slične ugovorne dokumente koje je Savezna Republika Austrija, u projekciji snažnog poslijeratnog ekonomskog rasta i pod pritiskom potrebe za sprovodiocima istog, potpisala i sa Španjolskom (1962.) i Turskom

(1964.). Uz odredbe mehanizama sustavnog zapošljavanja jugoslavenskih radnika u Austriji (austrijski su poslodavci slobodna radna mjesta morali prijavljivati jugoslavenskom birou za zapošljavanje preko kojeg su onda radnici aplicirali za određene pozicije na koje bi o trošku poslodavca odlazili nakon obaveznog zdravstvenog pregleda) te odredbe o pravima jugoslavenskih radnika na uživanje ravnopravnog položaja u odnosu na austrijske kolege, osnovna ideja vodilja Sporazuma bila je ona o rotacijskom radnom planu – dodatna je radna snaga u punom smislu riječi bila zamišljena kao gostujuća, zapošljavala se uglavnom *u valovima*, ograničena kratkoročnim ugovorima o zapošljavanju. Važnost pojma privremenosti u privremenom radu dodatno je potvrđena prvom većom ekonomskom krizom u Austriji (1975. – 1984.) kad je više od trećine ukupnog broja jugoslavenskih radnika vraćeno u domicilnu državu kao tehnički višak.

No, zamišljen, dogovoren i normiran, sistem privremenog rada već se nakon nekoliko godina prakse počeo urušavati, ali *iznutra* i mimo službenih odredbi. Mnogi su sezonski radnici odlučivali ostati, mijenjali su poslove kako bi doskočili pravu na jednokratno zaposlenje, dovodili su obitelji i time proširivali mogućnosti ostanka, ali su i mnogi austrijski poslodavci samoinicijativno počeli produživati ugovore kako bi izbjegli ponovno obučavanje novog vala radnika. Upravo je ta raznovrsnost procesa transformacije gosta u punopravnog i aktivnog subjekta austrijske države, "njih" u "nas", potpuno nedostajala u manifestacijama obilježavanja godišnjice državnog tipa, rušeći tek mjestimice svoju nametnutu povijesnu uvjetovanost i njenu predvidljivu reprezentaciju.

Uz prigodničke manifestacije u izvedbi službenih organa (od kojih većina nije imala javni karakter), nekolicina događaja koji nisu potpali pod goreopisane programske sheme odvijala se najšćeće u gradskim kulturnim institucijama poput muzeja, galerija, kino-sala,

u okviru programa nezavisnih kulturnih centara ili na mjestima obilježenima privremenim radom, poput napuštenih tvorničkih pogona. Nezavisno od strukture podrške zadužene za sam program (državno, gradsko, stranačko ili nezavisno pokroviteljstvo), preostale modele reprezentacije izrazito kompleksne teme radne migracije kojima smo svjedočili tijekom ove godine mogli bismo, s obzirom na karakter same građe, svesti na dva tipa. Prvi se bavio prikazom društveno-političkog konteksta tj. mehanizama kontrole i upravljanja procesima radnih migracija "odozgo" (propitivanje i predstavljanje administrativnih uvjeta, odnosa kontrole i upravljanja, pitanje političkih odluka i sl.), a koji su se minimalno kritički preispitivani kroz sve analizirane i posjećene programe, tek se poslovično predstavljajući kao svojevrsna polazna točka.

Drugi tip reprezentacijske građe potpuno je prevladao u većini ponuđenih programa. Riječ je o modelu prikaza "odozdo", svođenju fenomena na minimalan zajednički nazivnik okarakteriziran osobnim svjedočanstvima prvoboraca rada u gostima. Na tom i takvom prikazu pojedinačne arhivske građe, bilo u njenom materijalnom ili živom obliku, do sada su se temeljile postavke najvećeg dijela prigodnih izložbi i manifestacija u Austriji (npr. izložba "Pod tuđim nebom" u bečkom etnografskom muzeju otvorena u rujnu ili putujuća izložba "Doći i ostati" u Linzu), kao i segmenti nekih drugih projekata na istu temu (segment projekta "Langer Weg der Gastarbajt" posvećenog toposima jugoslavenske migracije u bečkom 16. i 17. okrugu i u organizaciji bečke nezavisne inicijative Platforma). Iako na prvi pogled hvalevrijedan potez davanja vidljivosti i osnaživanja pojedinačnih aktera ove priče koji su do sada ostajali uglavnom utopljeni u definiciji pojma gastarbajta, pretežno oslanjanje na prikaz fenomena kroz njegove partikularne primjere a bez svojevrsne teoretske interpretacije sa sobom sasvim izgledno donosi i rizik promašene definicije pojma.

Primjera radi, velika većina iskaza korištenih u ovakvim projektima koji daju radnici zapošljavani na fizički vrlo zahtjevnim radnim mjestima gotovo se nigdje ne prikazuje kao kritički prilog uvidu da su visokokvalificirana radna mjesta u Austriji bila uglavnom namijenjena domicilnom stanovništvu. Svjedočanstva tako ostaju minimalno kritična spram zemlje domaćina i službenih politika te postaju prelako svodljiva na razinu pojedinačnog slučaja. Isto tako, u duhu opisanog dominantnog diskursa koji priču o gastarbajterima prepričava kao priču sa sretnim krajem, službeni obljetničarski programi najčešće su navodili pozitivne primjere onih koji su isključivo kroz svoj uporan i predan rad postali "punopravni članovi austrijskog društva". Ovaj princip "montaže" modela uspjeha to je prisutniji što je u pokroviteljstvu programa prisutnija službena država – kritički ogledi o primjerice izrazito nesigurnim uvjetima smještaja i života, o jezičnoj barijeri, otežanom strukturalnom napretku ili izloženosti općoj društvenoj diskriminaciji načelno su prešućeni, objašnjeni kao danak “sistemskoj nepripremljenosti” ili navedeni kao privremeni ili pojedinačni. Međutim, neki su programi, najčešće samoorganizirajućeg karaktera, poput već spomenutog "Langer Weg der Gastarbajt", ipak pokušali kroz odabir sugovornika izbjeći zamku jednodimenzionalnosti pa su gastabajteri prve generacije uključeni u turu kroz bečke okruge obilježene životom i radom privremenih radnika publici iskakali iz prevladavajućih prezentacijskih modela iznosivši i negativne aspekte života na razmeđi privremenosti i neizvjesnosti.

Prvo veće dešavanje s posvetom gastarbajterima iz bivše Jugoslavije u kojem se, u cilju sveobuhvantije definicije teme pokušalo preplesti oba modela reprezentacije odvilo se ovog travnja Beču u vidu manifestacije pod naslovom „... jer ja ne bih mogao da zamislim Beč bez naših jugoslovenskih prijatelja...“ (citat preuzet iz obraćanja bečkog gradonačelnika Helmuta Zilka na otvaranju

sportskih igara jugoslavenskih radnih klubova 1989.) Ovo dešavanje u organizaciji insbruškog sveučilišta, nezavisne platforme za manjine "Initiative Minderheiten" i asocijacije "Archiv der Migration" sastojalo se od izložbe i mini konferencije postavljene u prostoru nekadašnjeg kluba "Jugoslaven", krovne udruge jugoslavenskih radničkih klubova u Beču, današnjeg kina Filmcasino (gotovo nadrealno djeluje arhivski materijal koji prikazuje kako se Titove slike kočopere prostorom koji danas funkcionira kao jedno od najvažnijih bečkih art-kina).

Teoretski okvir postavljen u prvom dijelu navedenog događaja na najbolji je mogući način korespondirao s drugim dijelom manifestacije u kojem su se svojim svjedočanstvima u živoj panel-diskusiji predstavili vodeći funkcionari i funkcionerke nekadašnjih jugoslavenskih radničkih klubova kao živi svjedoci vremena i izvršioci određene političke agende – njihovi iskazi o načinima nastanka i radu spomenutih klubova (kojih je u Beču u jednom trenutku bilo čak dvadesetak) na vrlo su konkretan način razotkrili mehanizme službenih odnosa matične zemlje i Austrije i metode njihove konkretne primjene. Spomenuta manifestacija zaokružena je projekcijom nekoliko dokumentarnih filmova na temu gastarbajtera (Krsto Papić, Želimir Žilnik, Goran Rebić) otvarajući pitanje ne samo na koji je način jugoslavenska kinematografija obradila ovaj fenomen već i kako ga je “iskoristila” za prikaz određene kritike sistema.

Treći, gotovo bastardni model reprezentacijske građe u okviru teme radne migracije je onaj koji ju predstavlja kroz suvremenu umjetničku produkciju. Uz rizik nedostatka kontekstualnih teoretskih i povijesnih referenci, ovaj model ipak ima svojevrsnu prednost na polju aktualizacije i svojevrsnog kritičkog potencijala navedene teme, jer fenomen prošlosti u najboljem scenariju

protiskuje kroz aktualnost osobnog društveno-političkog konteksta umjetnika.

Uz nekolicinu pojedinačnih umjetničkih projekata predstavljenih kroz razne programe[3], najkonkretniji i zasigurno najreprezentativniji primjer umjetničkog pristupa temi gasterbajtera bila je izložba "Ajnhajtklub" u organizaciji bečke galerije Freiraum Q21, a koja je okupila nekoliko međunarodnih kao i umjetnika s jugoslovenskih prostora na više-manje “privremenom” radu u Austriji. Iako je i u ovom slučaju obljetnica bila glavna referentna točka kustoskog koncepta, sama se postavka u nekim momentima ipak prelila van specifičnih okvira priče o jugoslavenskim radnicima, dovodeći temu gostujućeg i privremenog rada u širi aktualni društveno-ekonomski kontekst[4]. Međutim, aktiviranje političkog potencijala izloženog sadržaja prebacivanjem teme u realnost trenutne političke situacije u Austriji, konkretno obilježenoj migrantskom krizom, u slučaju ove izložbe ipak je izostalo – nijedan od prikazanih radova nije dublje zagrebao očit suodnos ondašnje radne i današnje "ekonomske" migracije te njihovog tretmana od strane državnog sistema.

No, iako konceptualno i sadržajno skrajnut, politički potencijal izložbe ipak se donekle očitovao ali tek kroz nekoliko “eksternih” činjenica koje su je obilježili. Prvo je činjenica da je izložba dogovarana i producirana pod službenim pokroviteljstvom austrijskog Ministarstva vanjskih poslova i integracija na čelu kojeg se u tom trenutku nalazio upravo gorespomenuti Kurz, što je zasigurno do određene mjere uvjetovalo idejni koncept izložbe. Drugi eksterni “skandal” vezan uz izložbu je slučaj povlačenja rada Tanje Ostojić iz prvotne postavke izložbe[5] što je, bez obzira na prirodu i raspon samog događaja, ipak detektiralo određen zanimljiv simptom, točnije pitanje postojanja cenzure ili određenih “zadanih smjernica” ne samo u ovom već i u sličnim umjetničkim projektima

koji propituju “svete krave” Austrije za državne novce. A kako i navedena umjetnica ali i kustos izložbe Bogomir Doringer dijele zajednički geografski migrantski background, pitanje različitih pristupa ideji integracije i njene političke i svake druge aktualizacije dodatno se usložilo, iako izvan sfere javne diskusije. Iako je javni kritički pregled ovih kontekstualnih problema u potpunosti izostao (ako ne računamo donekle skrajnuto javno očitovanje Ostojićke i bečkog umjetnika i aktivista Aleksandra Nikolića6), upućenija je austrijska i šira javnost iz ovih primjera mogla iščitati ne samo mehanizme nametanja kontrole nad kulturnom i umjetničkom produkcijom, već i sam stav da temi gastarbajtera i njenoj reprezentaciji u javnom prostoru službena kontrola još uvijek treba. Drugim riječima, možemo zaključiti da istrajnost narativa o jugoslavenskoj radnoj migraciji kao primjeru “uspješne integracije” možda ipak leži u činjenici da dominantni politički sistem ovako predstavljenoj temi sustavno ne dozvoljava proturječiti.

Ono što je ostalo vidljivim kroz navede primjere jest činjenica da se većina manifestacija kojima se na različite načine odala počast procesima radne migracije kroz prošlu godinu u ukupnom zbroju ipak premalo bavila artikuliranom dekonstrukcijom službenog diskursa koji pojam gastarbajtera želi fiksirati u prošlost interpretacijama o pozitivnim ishodima njegove “sudbine”. Isto tako, a možda i još bitnije, nijedan navedeni program nije historijski fenomen gostujućeg radništva postavio u direktan suodnos s aktualnim trenutkom, propustivši tako i aktivaciju njegovog šireg političkog i društvenog značaja u odnosu na suvremene migracijske tokove koji posljednjih godina itekako utiču na samu Austriju.

Iako je u javnom i medijskom prostoru donekle zabilježena analiza odnosa fenomena gasterbajtera i aktualnih migrantskih kretanja, to je činjeno najčešće u cilju njihovog razlikovanja i razdvajanja. Fokus

najčešće iznošenih značajki diferencijacije nalazi se upravo u začetnim motivacijama samih migracija tako da se uglavnom uspoređuju početne pozicije ovih grupa radnih gostiju (u dijapazonu od želje za ekonomskim prosperitetom do nužnosti očuvanja golog života). Postavljajući gastarbajtere u svojevrsnu usporednu ravan sa novoimenovanom "ekonomskom migracijom", službeni narativi tako privezuju velik dio aktualnih migracijskih tokova upravo uz ekonomski predznak, ograničavajući njihovu mobilnost ali i ostanak u Austriji isključivo uz stanje na tržištu. Tako se na nekoliko mjesta objašnjava, bez ikakve svjesnosti o otvorenom prikazu svojevrsnog "ekonomskog rasizma", da je nekoć stanje na austrijskom tržištu diktiralo potražnju za novom radnom snagom, a danas to isto tržište, kroz procese globalizacije i automatizacije, jednostavno više ne obiluje poslovima u servisnom sektoru tradicionalno predodređenom upravo za gostujuće radništvo. Dodatno razlikovanje spominje se na planu uvjeta i zahtjeva koje Austrija onda i sada postavlja pred pridošlice – lakoća dobivanja radnih dozvola u sklopu historijskog "s-vlaka-na-posao" sistema zapošljavanja tako se uspoređuje s aktualnim, gotovo kafkijanskim, mehanizmima sticanja prava na rad koji podrazumijevaju određeno znanje njemačkog jezika, polaganje "integracijskog" tečaja, nostrificiranje diploma i dozvola, i dr.

Nije potrebno posebno naglasiti u kojoj mjeri ovi i slični diferencijalni zaključci zamagljuju pogled na mnogo bitnija pitanja, poput onog koje propituje koji su to sistemski mehanizmi ali i globalni političko-ekonomski konteksti doveli do takve drastične promjene u regulaciji radnih uvjeta pristižućih radnika. U službenom narativu države Austrije gastarbajteri se spominju kao primjer uspješnosti jednog državnog sistema i njegovih integrativnih procesa, ali ista šansa za sticanjem ravnopravnog statusa u priči o "društvenom bogatstvu" te iste države nije pružena

i suvremenim potražiteljima posla na tlu Austrije. Iako razloge tome sigurno treba tražiti i u već spomenutim trendovima na globalnom tržištu kao i u aktualnim ideološkim strujanjima, djelomično se stiče dojam da su ti razlozi možda ipak vezani za specifično historijsko iskustvo same Austrije i sistemsku reakciju na njega. Drugim riječima, ako se fenomen gastarbajterstva na službenom nivou shvaća kao model uspješnog ishoda procesa radničke migracije, zašto ga onda danas treba mijenjati? Ako je društvena raznolikost jedno od najistaknutijih dostignuća moderne Austrije i kao takvo ga ta ista država i predstavlja, zašto se takav trend "obogaćivanja" društvene krvne slike Austrije dolaskom drugih i drugačijih jednostavno ne nastavlja i danas?

Umjesto da država uči na historijskim činjenicama, prilagođavajući svoje mehanizme kontrole i propusnosti, na tom bi iskustvu - nevezano za povijesni trenutak koji ih određuje - najviše trebali učiti upravo sami migranti. I upravo u tom smjeru bi se trebao kretati jedan emancipacijski pristup predstavljanja i produkcije kulturnih sadržaja koji se bave fenomenom gostujućeg radništva. Ispisivanje i javno prezentiranje osobnih povijesnih narativa koji odudaraju od službene *happy-end* priče o povijesnoj radnoj migraciji, a koji do sada gotovo uopće nisu upisani u službene anale gostujuće ali i domicilne države, iznimno je važno, pogotovo u svjetlu činjenice da takvi programi na najbolji mogući način komuniciraju ne samo sa širom već upravo i s *migracijskom* publikom koja se u njima iskustveno prepoznaje i tako konkretnije gradi pripadanje ili čak i otklon od tog pojma.

Gastarbajterska publika, ako ju takvom uopće možemo imenovati, vrlo je heterogena zajednica sa specifičnim nizom različitih iskustava kojima u zajedničkom zbiru upravo nedostaje svojevrsna autonomna politička artikulacija. Ne propitujući fenomen gostujućeg radništva i njegove upisane pozicije fiksiranog i poopćenog događaja ne samo

da otvara mogućnost službenoj manipulaciji već na puno konkretnijoj ravni onemogućuje generiranje kakvog takvog političkog potencijala i artikuliranog angažmana – kako u direktnom odnosu spram sadašnjeg državnog sistema, tako i prema svim gorenavedenim aktualnim društveno-političkim problemima u kojima se ovaj fenomen ogleda.

*Ovo je dorađena verzija članka objavljenog na internet stranici kulturpunkt.hr, 16. siječnja 2017 godine, u okviru projekta "Zamagljene slike budućnosti", sufinanciranog od strane Fonda za poticanje pluralizma i raznovrsnosti elektroničkih medija. http://www.kulturpunkt.hr/content/dome-strani-dome*

1 http://www.kulturpunkt.hr/content/cuvanje-i-stvaranje-nove-povijesti-austrije

2 http://www.kosmo.at/ajnhajtclub-offiziell-eroeffnet/

3 Performans "Pozdrav!" Marka Markovića u okviru manifestacije "Langer Weg der Gastarbajt", premijera filma Đorđa Čengića "Unten", ili video-rad umjetničkog dua Doplgenger u muzeju grada Kremsa

4 Primjerice, rad *Addie Wagenknecht, "Optimization of Parenthood, Part 2" gdje robotska ruka na svaki plač djeteta reagira njihanjem kolijevke stavljajući time u odnos problematiku roditelja odsutnih radi posla, onda i sada.*

5 Povlačenje rada Tanje Ostojić iz prvotne postavke izložbe i javna optužba umjetnice za sustavnu cenzuru njenog planiranog rada koji se trebao kritički odnositi spram položaja BKS jezika u okviru javnih kulturnih institucija (https://art-leaks.org/2016/06/09/censorship-of-tanja-ostojics-art-project-at-the-q21-exhibition-space-in-mq-vienna-austria/)

6 http://www.seecult.org/vest/tanja-ostojic-cenzura-u-becu